

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՌԻՔԻՆ

ՆԻՆՎԵԻ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԸ

Սկիզբը՝ թիվ ԺԲ. 2022 թ.

ՄԱՍ 2. ՆԻՆՎԵԻ ՀԱՐԹԱՎԱՅՐԸ

Իրաքի ասորիներին մասին պատմությունը շարունակելու համար անհրաժեշտ է նախ անդրադառնալ նրանց պատմությանը, աշխարհագրությանը եւ այն հարցին, թե ինչ է նշանակում քրիստոնեությունը նրանց համար: Առանց նրանց նախաքրիստոնեական եւ քրիստոնեական անցյալի անհնար է հասկանալ նրանց կապվածությունը Իրաքին, մասնավորապես Նինվեի հարթավայրին:

Թե որքան հզոր եւ զարգացած էր նախաքրիստոնեական ասորական քաղաքակրթությունը, հայտնի է երկու անգլիացի եւ մեկ ասորի հնագետների շնորհիվ: ԺԹ. դարի կեսերին Օսթին Հենրի Լեյարդ անունով անգլիացին ձեռնամուխ եղավ Տիգրիսի ձախ ափին գտնվող Կույունջիկ բլրի պեղմանը: Ներկայումս բլուրը ձախափնյա՝ Արեւելյան Մոսուլի մաս է: ԺԹ. դարում Մոսուլն ամբողջությամբ տեղավորվում էր գետի աջ ափին: Իսկ բլրի վրա արածում էին ոչխարների հոտերը. դրա համար էլ այն անվանում էին «ոչխարի արոտավայր» (թուրքերեն՝ «կույունջիկ-գոյունջիկ»):

Լեյարդը հավատացած էր, որ սա ոչ թե պարզապես բլուր է, այլ Ասորեստանի թագավորության հինավուրց մայրաքաղաք Նինվեի ավերակներն ամփոփող: Այն մասին, որ Նինվեն գտնվում է հենց Կույունջիկի հողաշերտի տակ, կռահել էր մեկ այլ անգլիացի՝ Բադդադում Բրիտանական կայսրության գլխավոր հյուպատոս Կլավդիոս Ջեյմս Ռիչը: Նա ուսումնասիրում էր ասորական քաղաքակրթությունը, որն այն ժամանակ հայտնի էր միայն Աստվածաշնչի եւ հին հույների ու պարսիկների աշխատությունների շնորհիվ: Համեմատելով Նինվեի տարբեր նկարագրությունները՝ Ռիչը եզրակացրեց, թե որտեղ պետք է փնտրել այն: 1820 թվականին պեղումներ սկսեց Կույունջիկում: Նա հայտնաբերեց սեպագիր արձա-

նագրություններով մի քանի տախտակներ եւ կավի բեկորներ: Սակայն ընդամենը մեկ տարի անց Ռիչը վախճանվեց: Նա մահացավ այդ վայրերում մոլեգնող հնդկախտից:

Ընդհանրապես, Վերին Միջագետքում ցանկացած բլրի տակ, որը մեկուսի կանգնած է հարթավայրում (արաբերենում դրանք կոչվում են «թել» կամ «թալ»), շատ մեծ հավանականությամբ, թաքնված է ինչ-որ հնագույն բնակավայր: Սակայն նմանատիպ ոչ բոլոր բլուրներն են ուսումնասիրված նույնիսկ մեր ժամանակներում: Ուր մնաց, թե ժԹ. դարում: Նինվեի որոնումները գրավել էին մեծ թվով եւրոպացի հետազոտողների: Յուրաքանչյուրը համոզված էր, որ հենց «իր բլրի» տակ են թաքնված երբեմնի հարուստ ու փառահեղ ասորական մայրաքաղաքի հետքերը: Իտալական ծագումով ֆրանսիացի գիտնական Պոլ էմիլ Բոտտան, օրինակ, 1843 թվականին Խորսաբադ գյուղակի մոտ (Մոսուլից հյուսիս-արեւելք) բլուր պեղեց: Հողի տակ գտնվեցին հոյակերտ պալատի պատերն ու սյուները: Պալատի մուտքը հսկում էին առասպելական աժդահա հրեշները՝ ցլի կամ առյուծի թեւավոր մարմնով, մորուքավոր տղամարդու գլխով: Աչքերը պատրաստված էին գունավոր քարերից: Բոտտան հեռագրում է Փարիզ՝ նշելով, որ գտել է Նինվեն: Նա վստահ էր, որ սա այն քաղաքն է, որով հիանում էին անտիկ հեղինակները: Սակայն հետագայում պարզվեց, որ Բոտտան հայտնաբերել է Դուր-Շարուքինը, որը նույնպես ասորական քաղաք էր, բայց եւայնպեւ բավականին զիջում էր Նինվեին:

1847 թվականին գործի է անցնում Լեյարդը՝ հավատալով իր հայրենակից Ռիչի ենթադրություններին: Կուչունջիկի մոտ նկատվել էին հնագույն արհեստական ջրանցքների հետքեր: Լեյարդը ենթադրում է, որ դա կարող է լինել ասորական մայրաքաղաքի ջրամատակարարման համակարգը: Ուստի նա սկսում է փնտրել Նինվեն մեծ ջրանցքի եւ Տիգրիսի միջեւ: Շուտով հաջողվում է հայտնաբերել մեծ դարպասները, որոնց կողքին կանգնեցված էին թեւավոր ցլերը: Մեկ տարի անց պեղվում է թագավորական պալատը: Բայց սրանք բոլորը երբեմնի գոյություն ունեցած պետութայն լուռ վկայություններն էին: Ամենակարեւոր բացահայտումն անում է Լեյարդի օգնական Հորմուզդ Ռասսամը, որ ծնունդով Մոսուլից էր, ազգությամբ ասորի: Նա կրթություն էր ստացել Օքսֆորդում եւ բրիտանական իշխանություններն իրեն ուղարկել էին՝ օգնելու անգլիական արշավախմբին, որը փորում էր Կուչունջիկը: Երբ Լեյարդը, չդիմանալով տեղի բնական պայմաններին, ստիպված եղավ վերադառնալ Անգլիա,

պեղումները գլխավորեց Ռասսամը: Եւ 1854 թվականին նրան հաջողվեց գտնել Աշշուրբանիպալ թագավորի գրադարանը՝ ներկայումս հայտնի ասորական ամենամեծ գրադարանը: Հին Ասորիքը վերջապես «խոսեց»:

Գրադարանը հավաքվել է Աշշուրբանիպալի հրամանով՝ 25 տարում: Այն պարունակում էր տասնյակ հազարավոր պատմական, հրաշապատում եւ գիտական գրվածքներ (հնագետներին հաջողվել է գտնել 30 հազար միավոր):

Գրիչները պատճենում էին կավե գրքերը, որոնք պահվում էին ամբողջ կայսրությանում, Բաբելոնում եւ Միջագետքի հին մշակույթի այլ կենտրոններում: Իսկ այդ գրադարաններն իրենց հերթին ձեւավորվել են դարեր շարունակ:

Բոլոր սալիկները նույն չափի էին: Յուրաքանչյուրի ստորին հատվածում «գրքի» անվանումն էր, որին նա դասվում էր, եւ «էջի» համարը: «Գրքի» վերնագիրը առաջին սալիկի վրա գրված սկզբնական բառերն էին: Աշշուրբանիպալի գրադարանում բնագրերը տեղադրվում էին որոշակի կարգով՝ ըստ գիտելիքների բնագավառների, առանձին դարակաշարերի վրա: Անհրաժեշտ նյութերի որոնումը դյուրացնում էին գրացուցակները, որոնցում, բացի «գրքի» վերնագրից, նշվում էր դրան վերաբերող յուրաքանչյուր սալիկի տողերի քանակը: Բոլոր էջերի վրա պարտադիր դրվում էր կնիք՝ «էկալ Աշշուրբանիպալ, շար քիշշատի, շար մատ Աշշուր...» («Աշշուրբանիպալի պալատ, Տիեզերքի թագավոր, Ասորեստանի թագավոր...») գրությունը: Ընդ որում՝ գրադարան մուտք ուներ կայսրության ցանկացած բնակիչ, որ կարող էր ընթերցել սեպագրերը:

Այս արձանագրությունների վերծանման շնորհիվ կարելի էր մանրամասն պատկերացում կազմել Ասորեստանի թագավորության կյանքի մասին: Անհետացած քաղաքակրթության մշակույթը իմաստային ծավալ է ստանում: Պետք չէր կռահել, թե ինչ եւ ինչպես է եղել, պարզապես պետք էր կարդալ:

Հենց Նինվեի գրադարանում է հայտնաբերվել «Գիլգամեշ» էպոսը՝ աշխարհի հնագույն գրական ստեղծագործություններից մեկը, որից Աստվածաշնչի հեղինակները փոխառել են առանձին պատումներ (օրինակ՝ Համաշխարհային ջրհեղեղի մասին եղածը): Ինչ խոսք, վեպն ստեղծվել է ասորիներից շատ ավելի վաղ՝ Շումերում, ավելի քան չորս հազար տարի առաջ: Շումերը, ինչպես հայտնի է, համարվում է Միջագետքի առաջին քաղաքային քաղաքակրթությունը:

Ասորիները՝ սեմական ծագում ունեցող քոչվորները, Միջագետք են խուժել Արաբական թերակղզուց մոտավորապես չորսուկես հազար տարի առաջ: Նրանք շատ բան են փոխառել շումերների արդեն իսկ զարգացած քաղաքային քաղաքակրթությունից: Սկսել են նստակյաց կյանք վարել: Կառուցել են առաջին քաղաքը՝ Տիգրիսի ափին: Այն անվանել են Աշշուր՝ ի պատիվ իրենց հովանավոր աստծու՝ պատերազմի աստծու: Առաջին քաղաքի անվանումն անցել է ամբողջ ժողովրդին եւ հետագայում նրա ստեղծած կայսրությանը: Աշշուրը, Ասորեստանը այնուհետեւ արաբների եւ թուրքերի միջամտությամբ վերափոխվել է «Սիրիայի»:

Ասորական պետության արագ զարգացմանը, տնտեսական հզորության ամրապնդմանը նպաստեց բարենպաստ աշխարհագրական դիրքը: Լեռնային շրջաններում առատ էին հանքաքարը, քարը եւ անտառները: Պետության միջով էին անցնում ամենակարճ ուղիները դեպի Իրան, Ուրարտու, Փոքր Ասիա եւ Միջերկրական ծովի երկրներ:

Ընդլայնելով իրենց պետությունը՝ ասորիները նվաճում էին օտար քաղաքներ, հիմնում իրենց քաղաքները: Հաճախակի էին տեղափոխում մայրաքաղաքը մի տեղից մյուսը: Կառուցում էին այն նորովի, յուրաքանչյուր նոր թագավոր, անշուշտ, փորձում էր գերազանցել նախորդին իր գլխավոր քաղաքի հարստությամբ ու շքեղությամբ: Ասորեստանի մայրաքաղաքներին բնորոշ էր այն, որ դրանք գտնվում էին միմյանցից համեմատաբար ոչ հեռու՝ Տիգրիսի ափին, ներկայիս Իրաքի հյուսիսում: Դրանցից ամենաշքեղն է համարվում Նինվեն: Այն, փաստորեն, դարձավ Ասորեստանի վերջին մայրաքաղաքը. հենց այդ քաղաքն էր մարմնավորում քաղաքակրթության նվաճումները, որոնք այդ ժամանակ գոյություն ունեին արդեն մեկուկես հազարամյակ:

Քաղաքի անվանումը նշանակում է բնակարան կամ Նինոսի քաղաք: Նինոս թագավորը, ենթադրաբար, ասորական միապետության հիմնադիրն է: Նա ապրել է (այս հարցում աղբյուրները տարակարծիք են) Ք. ա. ԻԱ. կամ ԺԶ., կամ ԺԴ. դարերում:

Նինվեն կայսրության մայրաքաղաք դարձրեց Սենեքերիմ (Սինաքերիբ) արքան (որը թագավորել է Ք. ա. 705—681 թվականներին): Նրա հրամանով բանվորները գրեթե տասը հարկանի տան բարձրության հարթակ կառուցեցին: Դրա վրա խոյացան թագավորական պալատը, տաճարները, զինկուրատը (բազմաստիճան պաշտամունքային տաճար-աշտարակ): Ճահճային գոլորշին այստեղ չէր հասնում: Այգեգործները պա-

լատի դիմաց հիմնեցին հազվագյուտ բուսականություն՝ ալգի, շինարարները փորեցին լճակներ, որոնք զովություն էին ապահովում, լճակներում լողում էին կարապներ ու այլ թռչուններ:

Նինվեն հռեղի մեծ քաղաք էր: Նրա տարածքը հավասար էր Հռոմի տարածքի երկու երրորդին Ք. հ. Գ. դարում (այսինքն՝ Հռոմեական կայսրության ծաղկման գագաթնակետին), իսկ բնակչությունը հասնում էր 170 հազար մարդու: Տները մեծ էին ու լուսավոր, փողոցները լայն էին, ուղիղ ու կանաչ: Կենտրոնական փողոցը, որն անվանում էին Թագավորական, ուներ 26 մետր լայնություն, որն ավելի լայն է, քան Սանկտ Պետերբուրգի Նևսկի պողոտան: Այն ծածկված էր մայրաձյութով, երկու կողմից զարդարված էր արձաններով:

Նինվեի հովանավորը Իշտար աստվածուհին էր. քաղաքում նրա պատվին տաճար էին հիմնել: Հետաքրքիր է, որ նա միաժամանակ համարվում էր սեռական զվարճանքների եւ վեճերի, պտղաբերության եւ պատերազմների աստվածուհի: Իշտարի մեկ այլ տաճար գտնվում էր 80 կմ դեպի արեւելք՝ ասորական Արբիլում (այժմ՝ էրբիլ, Իրաքյան Քուրդիստանի մայրաքաղաքը):

«Գիլգամեշ» վեպում աստվածուհին հիշատակվում է որպես հայտնի պոռնիկ, որը փորձում է գայթակղել Գիլգամեշին: «Ես քեզ համար որթատունկ կլինեմ, իսկ դու այն ձողն ես, որին ինձ կապում են, դու կլինես իմ ամուսինը, իսկ ես կլինեմ քո կինը: Ես քեզ կտամ լաջվարդից ու ոսկուց պատրաստված կառք՝ ոսկե անիվներով, եւ ապակե զարդեր, որպեսզի ամեն օր քո հզոր ձիերը դրան լծես», — համոզում է Իշտարը հերոսին: Բայց Գիլգամեշը հրաժարվում է նրա քնքշանքներից. նա հիշեցնում է տարփուհուն, թե քանի հերոսի եւ աստվածների է նա արդեն գայթակղել ու հետո դավաճանել: Անվանում է նրան «հերոսի գլխին փուլ եկող պալատ»:

Կույունջիկում հայտնաբերված կավե սալիկներից մեկը վկայում է, որ Իշտարի մասին պատմությունները Աշշուրբանիպալ թագավորի սիրած ստեղծագործություններից էին: Նման ստեղծագործություններից էր «Իշտարի էջքը դժոխք»: Այս բնագրում կարելի է գտնել բավականին նմանություններ Հին եւ Նոր Կտակարանների պատումների հետ: Առանցքային պահը մեռյալներից հարություն առնելն էր: Իշտարը ճանապարհորդում է դժոխքում՝ իր ամուսնուն (հերթական)՝ հովիվ Թամուզ աստծուն հարություն տալու համար: Սակայն ինքն է մահանում, երբ զրկվում է իր

բոլոր հագուստներից ու զարդերից: Իշտարին հաջողվում է կյանք վերադառնալ «անմահական ջրի» շնորհիվ: «Անմահական ջրով» նրան ցողում է դժոխքի ծառան՝ ժանտախտի դեւ Նամթարը: Իշտարը վերադառնում է մարդկանց եւ աստվածների աշխարհ՝ Թամուզին թողնելով դժոխքում, հիմա նա պետք է ապրի մահացածների մեջ Իշտարի փոխարեն:

Աշշուրբանիպալի կառավարման ժամանակահատվածը համընկնում է ասորական կայսրության ծաղկման վերջին շրջանին: Նա իշխել էր Ք. ա. 669—627 թթ. (մոտավորապես): Նրա օրոք տեղի են ունեցել մի քանի շատ հաջողված ռազմարշավներ հարեան պետությունների դեմ (ասորական բանակը հասել է Եգիպտոս եւ Արաբական թերակղզի): Պարտված տիրակալների կտրված գլուխները ուղարկվում էին Նինվե: Դուռները կախում էին Աշշուրբանիպալի պալատում՝ այն սրահներում, որտեղ նա հաղթախնջույքներ էր կազմակերպում: Նրա օրոք կայսերական մայրաքաղաքում հայտնվել են ասորիների ռազմական սխրանքները պատկերող բազմաթիվ խորաքանդակներ՝ թշնամու ամրոցները գրոհող, գետերը ճեղքող, նժույգներին լողացնող ու մարտի պատրաստող ռազմիկներ, ստրուկների շարքեր, զամբյուղներով հող ու քարեր քարշ տվող բանվորներ, որոնք հաղթողների համար պալատների պատերն են կառուցում:

Աշշուրբանիպալ թագավորի մահից հետո կայսրությունն սկսեց անկում ապրել: Ք. ա. 610 թվականին, երկամյա պաշարումից հետո, մարերի ու բաբելոնցիների միավորյալ բանակը գրավեց Նինվեն: Ասորեստանի թագավոր Սինշարուիշկունը, գիտակցելով, որ պարտությունն անխուսափելի է, գլխավոր պալատում հավաքեց կանանց, մերձավորներին, հարազատներին, գանձերը եւ հրկիզեց ամենը: Բաբելոնացիների եւ նրանց դաշնակիցների հաջողություններն ասորական պետության դեմ պայքարում բացատրվում են ոչ միայն ասորական բանակի թուլությամբ, որն այդ ժամանակ համալրված էր այլ ազգային խմբերի մեծաթիվ ներկայացուցիչներով, այլեւ առաջին հերթին հենց ժողովրդի անտարբերությամբ, որը տառապում էր թագավորների, ազնվականության, քրմերի եւ ստրկատերերի իշխանությունից:

«Ասորեստանի գլուղացիությունը, — գրել է պատմաբան-արեւելագետ Իգոր Դյակոնովը, — աղետալի վիճակում էր եւ տառապում էր մեծ գանձումներից, հարկային պարտավորություններից եւ տուրքերից»: Դյակոնովը կարծում է, որ Բաբելոնի եւ Մարաստանի հարձակումը արժանացել է ասորիների համաժողովրդական աջակցությանը, քանի որ նրանք փոր-

ձեւ են տապալել թագավորական հարստութիւնը եւ այդ հարցում մեծ դեր են հատկացրել բաբելացիների ու մարերի զորքերին: «Գեդգի տարեգրութիւնից»¹ հայտնի է, որ Նինվեում հաղթողները ոչնչացնում էին հիմնականում ազնվականութեանը:

Նինվեի կործանումը նկարագրել է աստվածաշնչյան Նաում մարգարեն: «Վայ արշունահեղութեանց քաղաքին... մարտակառքը սլանում է, սուրը շողում է եւ նիզակները փայլում են, բազում են սպանվածները եւ դիերի կույտեր են: Անհամար են դիակները, եւ նրանց վրա սայթաքում են... Քնած են քո հովիվները, ով Ասորեստանի՝ թագավոր, քո ազնվականները ննջում են, քո ժողովուրդը ցրվել է սարերում, եւ չկա մեկը, որ հավաքի նրան»: Նինվեն արժանի էր կործանման, գրել է Նաում մարգարեն իր գրքում, նա թաթախվել է «պոռնկութեան» եւ «դյութահմայութեան» մեջ: «Սա պատիժ է կախարհութեան մեջ հմուտ հաճելի արտաքինով պոռնիկին շատ պոռնկութեանների համար, որն իր պոռնկութեամբ վաճառում է ազգերին եւ իր դյութանքով՝ ցեղերին»: Նաում Մարգարեի ամբողջ գիրքը, որը դարձել է Հին Կտակարանի մի մասը, նվիրված է Նինվեի կործանմանը:

Մահվանից հետո Նաումը թաղվել է ավերված ասորական մայրաքաղաքից ոչ հեռու, 50 կմ հյուսիս-արեւելք՝ Ալկոշ քաղաքում: Ալկոշում հինկտակարանյան մարգարեի գերեզմանը դեռեւս պահպանվում է: Ճիշտ է, դամբարանի մի մասը փլուզվել է, մասամբ խարխլվել են պատերը: Պահպանված պատերից մեկի վրա կա եբրայեցիներէն ցուցանակ՝ ննջեցյալի մասին:

Ալկոշը գտնվում է հարթավայրի հենց եզրին՝ հարթավայրը եզերող լեռների լանջին, որը ի պատիվ ասորական հին մայրաքաղաքի կրում է Նինվեի անվանումը:

Նինվեի հարթավայրը՝ արեւմուտքից Տիգրիս գետի, հարավից Մեծ Զաբ գետի եւ արեւելքից ու հյուսիսից լեռնաշղթաների (ամենաբարձրը Գելի Քուրդ լեռնաշղթան է, այս լեռնաշղթայի ստորոտին գտնվում է Ալկոշը) միջեւ ընկած տարածք է: Դա շատ բերրի գոտի է: Ըստ երեւույթին, բնական բարենպաստ պայմանների եւ բերքառատութեան համար են ասորիներն ընտրել այս հարթավայրը որպէս իրենց կայսրութեան կենտ-

¹ Բրիտանական թանգարանի եգիպտական եւ ասորական հնութեանց բաժանմունքի պատասխանատու Կիրիլ Զոն Գեդգը 1923 հրատարակեց The Newly Discovered Babylonian Chronicle, No. 21, 901, In The British Museum, գիրքը, նորահայտ սալիկով լույս սփռելով ասորական անցյալի վրա:

րոն (բացի Նինվեից, նույն տարածաշրջանում են գտնվել կայսրության այլ մայրաքաղաքներ եւս՝ Նեմրուծը եւ Դուր-Շարուքինը)։

Այն բանից հետո, երբ բաբելացիներն ու մարերը գրավել են Նինվեն, բնակիչները լքել են այն եւ այլեւս չեն վերադարձել։ Ասորական նոր քաղաքը հիմնադրվեց Տիգրիսի հանդիպակաց ափին՝ Մոսուլը։ Մոսուլի ամենավաղ փաստագրված հիշատակումը է հույն զորահրամանատար Քսենոփոնին է, որ դրոշմված է իր գլխավոր՝ «Անաբասիս» գրքում։ Ք. ա. 401 թվականին Քսենոփոնը՝ տասը հազար հույն վարձկանների գլխավորությամբ, Պարսկաստանից նահանջի ճանապարհին տեսել է քաղաքի լքված պաշտպանական կառույցները։ Նա գրում է, որ քաղաքը գրավել են պարսիկները, ուստի եւ այն ամայացել է։ Հետագայում Մոսուլը նոր շունչ առավ, հավանաբար, շնորհիվ այն բանի, որ գտնվում էր մերձավորարեւելյան տարածաշրջանի արեւելքն ու արեւմուտքը միացնող կարեւոր առևտրային ուղու վրա։

Արդեն Ք. հ. Ա. դարից Մոսուլի ասորիները (ինչպես որ մյուս ասորիները, որոնք ապրում էին Նինվեի հարթավայրի քաղաքներում եւ գյուղերում) սկսեցին քրիստոնեություն ընդունել։ Ուշագրավ է այն, որ ինքը՝ Հիսուս Քրիստոս, ոմանց կարծիքով ասորի էր, որ դավանում էր հուդայականություն։ Համենայն դեպս, նա խոսում էր արամեերեն (ասորերեն)։ Այս լեզվի բարբառներով խոսում են ժամանակակից ասորիները, նրանց եկեղեցիներում ժամերգությունները կատարվում են Քրիստոսի ժամանակների բարբառով։

Երեք մոգերը, որ ընծաներ էին տանում նորածին Հիսուսին, դուրս էին եկել, ըստ ավանդության, ասորական Ամադիա քաղաքից։ Ամադիան գտնվում է Իրաքի հյուսիս-արեւելքում՝ սեղանակերպ լեռան գագաթին, եւ Իրաքի ամենագեղատեսիլ վայրերից է։ «Մոգեր» բառն ընդունված է ուսու ուղղափառ ավանդույթում։ Այն բազմիմաստ է. ըստ Բրոքհաուզի եւ Եփրոնի հանրագիտարանային բառարանի նշանակում է՝ իմաստուններ, հեքիմներ, գուշակներ, աստղաբաններ, կախարհներ։

Ամադիան հայտնի էր իր մոգերով (որ հունարենից թարգմանաբար նշանակում է «հմայ»)։ Ավետարանի բնօրինակը գրված է հենց հունարեն, եւ այնտեղ օգտագործվում է «մոգեր» բառը։ Այսպիսով, երեք կախարհներ գնացին երկրպագելու նորածին Հիսուսին (ի դեպ, հիշեք, որ Նինվեն կործանվեց «կախարդության» համար, ինչպես վատահեցնում էր նաում մարգարեն)։ Իսկ թե ուր, ի վերջո, պետք է նրանք գնան, ցույց

է տվել Բեթղեհեմի աստղը, որը նրանք տեսել են Թուր Աբդին սարահարթն անցնելիս, իսկ գյուղակի մոտ, այստեղ էլ սկզբնաղբյուրը տեղական ավանդություններից մեկն է: Այդ պատճառով էլ իսկապես բնակիչները վստահ են, որ իրենց գյուղում եկեղեցին սկսել են կառուցել դեռևս Ա. դարում: Ճիշտ է, շինարարությունն ավարտվել է կամ Ե., կամ Զ. դարերում: Եկեղեցին դեռ կանգուն է, ասորերեն կոչվում է Իդատ դՅուդագ՝ Արխո է, թարգմանաբար՝ Մարիամ Աստվածածին:

Թուր Աբդին սարահարթը եւ Նինվեի հարթավայրը Մերձավոր Արեւելքում քրիստոնեության տարածման առաջին օրրաններից էին: Ասորիների շրջանում քրիստոնեության առաջին քարոզիչները Թագեոս առաքյալն էր ու Մարիամ Մագդաղենացին (իսկույն հիշում ենք աստվածուհի Իշտարին, երկուսն էլ հայտնի պոռնիկներ էին. ճիշտ է, Իշտարը երբեք չի զղջացել տարբեր տղամարդկանց հետ հաճախակի կենակցելու համար):

Արդեն Բ. դարում քրիստոնյա ասորիները շարժվեցին դեպի արեւելք՝ տարածելու իրենց ուսմունքը: Դ. դարի վերջին Կենտրոնական Ասիայում ամբողջական քաղաքներ արդեն ընդունել էին նոր հավատքը: Այժմյան թուրքոմանական Մերվ քաղաքը դարձել էր քրիստոնեական կենտրոն, դարձել մայրաքաղաք: Մերվից քրիստոնեությունը շարունակեց տարածվել Մետաքսի Մեծ ճանապարհի երկայնքով:

Հետաքրքիր է, իհարկե, թե ինչն էր դարձել Կենտրոնական Ասիայում քրիստոնեության այդքան արագ տարածման հիմնական պատճառը՝ նրա ոչ բռնի բնույթը, նրա բարոյական սկզբունքները, թե՛ ինչ-որ այլ բան: Իսկական պատճառները դեռ հայտնի չեն:

Քրիստոնյա քարոզիչներն առանձնակի հաջողություն էին վայելում ուլդուրների եւ մոնղոլների շրջանում: Ուլդուրական միջավայրում նոր կրոնը կլանում էր արդեն գոյություն ունեցող բուդդայական մշակույթը: Արդյունքում ստեղծվում էին արվեստի շատ ինքնատիպ գործեր: Օրինակ՝ ուլդուրական քրիստոնյաների պատկերագրությունն իր ոճով շատ նման է ավանդական բուդդայական պատկերագրությանը, բայց տեսաբանները վերցված են աստվածաշնչյան ավանդություններից:

ԺԱ. դարում մկրտվեցին կերախտները՝ Կենտրոնական Ասիայի մոնղոլախոս ժողովուրդներից ամենամեծն ու մշակութապես զարգացածը: Ցեղի առաջնորդն ստացավ նոր անուն՝ Յուհաննան (Հովհաննես անվան ասորական տարբերակը): Այս ցեղի եւ թյուրքական ու մոնղոլական այլ ցեղերի տարածքը, որոնք նույնպես ընդունեցին քրիստո-

նեություն, Եւրոպայում հետզհետե հայտնի դարձավ որպէս Հովհաննէս Երեցի Թագավորութիւն:

Կերտիտյաններին 1203 թվականին ջախջախեց Չինգիզխանը: Այդուամենայնիվ, Հովհաննէս Երեցի Թագավորութիւն մասին ավանդուծիւնը դեռ մի քանի դար շարունակ հուզում էր հեռավոր արեւմուտքում ապրող քրիստոնյա ժողովուրդներին:

Բացի Կենտրոնական Ասիայից, ասորի քարոզիչներները ուղեւորվեցին Կովկաս՝ Վրաստան, Հայաստան եւ Օսիա: Եւ ապա՝ Ղրիմ, Սեւ ծովի հյուսիսային ափ: Քրիստոնեութիւն տարածումն ասորիների համար դարձել էր ազգային գաղափարի պէս մի բան:

Նինվեի հարթավայրի եւ Թուր Աբդինի ամենահին վանքերն ու եկեղեցիները, որոնք մինչ օրս պահպանվել են, թվագրվում են Դ. դարով: Երկու տարածաշրջաններում էլ այդ ժամանակահատվածում հազարավոր կամ գուցե ավելի շատ քրիստոնյաներ էին քարոզում կամ ճգնում, չնայած ասորական վերնախավը նախընտրում էր հին պարսկական կրոնը՝ զրադաշտականութիւնը:

Ձրադաշտական էր, օրինակ, ասորական Սենեքերիմ Թագավորը, որն ապրել է Դ. դարի առաջին կեսին: Նա ղեկավարում էր Աշշուրիստան նահանգը, որն ընդգրկված էր Սասանյան Պարսկաստանի կազմում: Մի անգամ Սենեքերիմի որդի Բեհնամը մեծ շքախմբով որսի է գնում ու մոլորվում՝ մենակ մնալով անտառում: Բեհնամին պատահում է ճգնավոր քրիստոնյա սուրբ Մատթեոսը (արամեերեն՝ Մար Մատթայ): Ճգնավորը Թագավորի որդուն թավուտներից դուրս բերելու միջոցին պատմում է նրան քրիստոնեութիւն մասին: Բեհնամը Մատթեոսին առաջարկում է հրաշք գործել, եւ այդ դեպքում ինքը կհավատա Քրիստոսին: Հաջորդ անգամ Թագավորի որդին քրոջ՝ Սառայի հետ է գալիս ճգնավորի մոտ, աղջիկը տառապում էր բորոտութիւնից: Մատթեոսը Սառային մկրտում է առվակի ջրում, եւ նա ապաքինվում է: Նույն օրը Բեհնամն ու նրան ուղեկցող 40 ծառաները նույնպէս մկրտվում են:

Դրանից հետո ընտանիքում վեճ է ծագում. հայրը դեմ էր, զավակները համառում էին: Սենեքերիմը, չկարողանալով համոզել ո՛չ որդուն, ո՛չ դստերը հրաժարվել քրիստոնեութիւնից, հրամայում է մահապատժի ենթարկել նրանց: Բեհնամն ու Սառան փախչում են Աշշուրիստանի մայրաքաղաք Մոսուլից: Սակայն, շատ չանցած, նրանց է հասնում Թագավոր-

րական պահակախումբը: Մահապատիժն ի կատար է ածվում Բահդիդա քաղաքից 20 կմ հարավ գտնվող բլրի վրա:

Երեխաների մահապատժից հետո Սենեքերիմը հիվանդանում է բուրոտուլթյամբ եւ խելակորույս լինում: Թե՛ նրա կնոջը, թե՛ իրեն հայտնվում է հրեշտակը եւ հորդորում այցելել Բեհնամի եւ Սառայի մահապատժի վայրը: Մահապատժի վայրում հայտնվելուց հետո Ասորեստանի թագավորն ապաքինվում է եւ որոշում մկրտվել: Իսկ երեխաների գերեզմանների վրա վանք է կառուցում: Բացի այդ, նա հրամայում է սուրբ Մատթեոսի անունով վանք կառուցել Ալփափ լեռան վրա, որտեղ նա ճգնում էր (ներկայիս Բաշիկա քաղաքի մոտ): Այսպիսով, Մար Բեհնամ եւ Սառա ու Մար Մատթայ վանքերը դարձան Նինվեի հարթավայրի առաջին վանական համալիրները: Առաջինի կառուցման ճշգրիտ տարեթիվը հայտնի չէ: Մար Մատթայը կառուցվել է 363 թվականին:

Սուրբ Բեհնամի եւ նրա քրոջ՝ Սառայի անունով են կոչվում Նինվեի հարթավայրում եւ առհասարակ Իրաքում գտնվող մի քանի այլ վանքեր ու եկեղեցիներ: Հարթավայրում շատ հարգված մեկ այլ սուրբ է վանական Հորմիզդը (նրա անունը արտասանվում է նաեւ Հորմուզդ), որ ապրել է Ք. հ. է. դարի սկզբին:

Նա ապաստանել էր Ալկոշի մոտ գտնվող քարանձավում: Ալկոշի մերձակա լեռները, ընդհանրապես հայտնի են բազմաթիվ քարանձավներով եւ աղբյուրներով: Ուստի այս քաղաքը հարթավայրում ամենահներից է:

Երբ եւս երկու ճգնավորներ միանում են Հորմիզդին, նրանք միասին որոշում են վանք հիմնել (արամեերեն «վանական» բառը հնչում է «ռաբբան»): Դա տեղի է ունեցել 640 թվականին: Հետագա դարերում վանքը կոչվել է Ռաբբան Հորմիզդ:

Քարանձավում, որտեղ Հորմիզդն աղոթում էր, ժամանակի ընթացքում նա խաչ է փորագրում: Տասներկուամեկ, հարթ հղկված խաչը, որի վրա նա աշխատել է երկար տարիներ, հետագայում դարձել է վանքի գլխավոր սրբատեղին: Գրեթե 1400-ամյա վանքը բազմիցս ենթարկվել է ավերածությունների եւ կողոպուտների: Բայց այն նորից վերածնվել է խաչպսակ քարանձավի շուրջը: Մոնղոլները, Լենկ Թեմուրը, արաբները, քուրդ ավազակները, ովքեր զենքով եկել են հարթավայր, անպայման հարձակվել են նաեւ վանական համալիրի վրա: Այնուամենայնիվ, Ռաբբան Հորմիզդի խաչը նրանցից ոչ մեկը չի վնասել (կամ չեն փորձել, կամ չեն կարողացել):

1858-ին Ալկոշին ավելի մոտ տեղանքում՝ հարթավայրում, վանականները կառուցեցին նոր վանք՝ Սուրբ Մարիամ Աստվածածինը: Հենց այն էլ դարձավ վանականների հիմնական կեցավայրը: Իսկ Ռաբբան Հորմիզդը հետզհետե դատարկվեց: Շատ հազվագեպ են այնտեղ ծեսեր լինում:

Երկու հազար տարվա ընթացքում Մերձավոր Արեւելքի քրիստոնյաների մեջ բազմաթիվ երկպառակույթյուններ եղան: Այդ պատճառով ներկայումս Նինվեի հարթավայրի ասորական եկեղեցիները, որոնք հազար տարի առաջ դասվում էին ուղղափառ հոսանքին, բաժանված են Միջագետքի չորս ամենամեծ ճյուղերի միջև՝ Ասորական Ուղղափառ Եկեղեցու (այն կոչվում է նաեւ հակոբեկյան), Արեւելքի Ասորական Եկեղեցու, Ասորական Կաթոլիկ Եկեղեցու եւ Քաղղեական Կաթոլիկ Եկեղեցու: Բոլոր եկեղեցիներն էլ օժտված են ուղղափառության ծիսական եւ նախազազարդման տարրերով: Եւ անծանոթ մարդը չի հասկանա, թե ինչով են դրանք տարբերվում, մինչեւ ծեսերին շմասնակցի:

Մար Բեհնամի եւ Սառայի վանքը անցավ Սիրիական կաթոլիկ եկեղեցուն:

Մար Մատթայը մնաց ուղղափառ ասորիներին (հակոբեկյաններին): 1551—1804 թվականներին Ռաբբան Հորմիզդը եղել է Արեւելքի եկեղեցու պատրիարքների նստավայրը: 1830-ին վանքը մտել է Քաղղեական կաթոլիկ եկեղեցու ենթակայության տակ, որն առանձնացել էր Արեւելքի եկեղեցուց (քաղղեացիները ճանաչել էին Վատիկանի գերակայությունը, իսկ Վատիկանը նրանց թույլ էր տվել հիմնել սեփական պատրիարքությունը): Արեւելքի եկեղեցուց անջատվելու մյուս օրինակը Արեւելքի ասորական եկեղեցին է. այն հրաժարվեց ճանաչել Վատիկանի գերակայությունը, իսկ որպես իր պատրիարքի նստավայր ընտրեց ներկայիս Թուրքիայի Հաքարի նահանգի լեռներում ծվարած Քոչանիս գյուղը:

Սակայն, չնայած քրիստոնեության տարբեր հոսանքների միջեւ առկա պառակտումներին եւ հակամարտություններին, ասորիները շարունակում էին կազմել Մոսուլի բնակչության զգալի մասը եւ Նինվեի հարթավայրի ամենահին քաղաքների բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը մինչեւ անկախ Իրաքում Սադամ Հուսեյնի իշխանության գալը: 1957 թվականի մարդահամարի համաձայն՝ ասորիները կազմում էին հարթավայրի բնակիչների 75 տոկոսը:

Հուսեյնը, որը 1979-ին դարձավ Իրաքի նախագահ, խթանեց երկրի տարբեր ազգային-դավանաբանական խմբերի միախառնումը՝ միասնա-

կան իրաքյան ազգ ստեղծելու նպատակով, որի լեզուն արաբերենն է: Տարբեր ազգատոհմիկ խմբերի ներկայացուցիչներ իրենց ավանդական բնակության վայրերից տեղափոխվեցին այլ շրջաններ: Մոսուլում աճում էր թուրքմեն եւ արաբ բնակչության մասնաբաժինը: Հայտնվեցին նոր մզկիթներ: Սադամը ձգտում էր փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին ներգրավել պետության կառավարմանը: Օրինակ՝ նրա կառավարության անփոփոխ նախագահը՝ Թարիք Ազիզը (նրա ասորական անունն էր Միխայիլ Յուհաննա), կաթոլիկ քաղաքացիների ընտանիքից էր:

Իրաքում ասորիների թիվը սկսեց կտրուկ նվազել 2003-ին ամերիկացիների եւ նրանց դաշնակիցների կողմից Սադամի տապալումից հետո: Նախքան ամերիկյան բռնազավթումը Իրաքում ապրում էր առնվազն 1 միլիոն ասորի: Իսլամական ծայրահեղականների հարձակումները ոչ մահմեդականների վրա ամբողջ երկրում ստիպեցին քրիստոնյաներին, եզդիներին եւ այլ փոքրամասնությունների լքել իրենց տները, գյուղերը, քաղաքները, անգամ երկիրը: Հարյուր հազարավոր քրիստոնյաներ մեկնեցին Սիրիա, Եվրոպա, ԱՄՆ կամ Ավստրալիա: Բաղդադի կառավարությունը քննարկեց փոքրամասնությունների համար ինքնավարություն ստեղծելու հնարավորությունը՝ նրանց անվտանգությունն ապահովելու ու ավանդույթները պահպանելու համար: Սակայն խոսքերը գործի չվերածվեցին:

Իրաքի հյուսիսում 2014-ի ամռանը «Իսլամական պետության» ծայրահեղականների հարձակումից առաջ Նինվեի հարթավայրում եւ Մոսուլում հաշվվում էր 250 հազար ասորի:

ՄԱՍ 3. ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐ

Պատմությունը քրիստոնյա ասորիների, որոնք դեռեւս ապրում են Նինվեի հարթավայրում, ըստ էության, աստվածաշնչյան էպոսի շարունակությունն է՝ հալածյալ ժողովրդի մասին հերթական գլուխը: Այն ժամանակից ի վեր, երբ նրանք զանգվածաբար սկսեցին քրիստոնեություն ընդունել, առնվազն հարյուրամյակը մեկ ենթարկվում են դաժան բռնաճնշումների ոչ քրիստոնյա ժողովուրդների եւ իշխանությունների կողմից: Ժամանակակից եզրաբանությամբ ասած՝ նրանց ցեղասպանության են ենթարկում:

Հետաքրքիր է, որ Աստվածաշնչում ասորիները հաճախ հիշատակվում են որպես հալածողներ, դաժան տիրակալներ, զավթիչներ: Ահա մի մեջբերում Թագավորությունների շորրորդ գրքի 19-րդ գլխից. «Ասորեստանի թագավորները ազգեր ու երկրներ ոչնչացրին, հրի մատնեցին նրանց աստուածներին, որոնք աստուածներ չէին, այլ իրեր, որ փայտից ու քարից պատրաստուած էին մարդկանց ձեռքով, եւ ոչնչացրին դրանց»: Մեկ այլ մեջբերում նույն՝ Թագավորությունների շորրորդ գրքի 17-րդ գլխից. «Ասորեստանի արքան գրաւեց Սամարիան եւ իսրայէլացիներին քշեց Ասորեստան, նրանց բնակեցրեց Ալաթում եւ Աբորում, Գոզան գետի մօտ ու մարերի լեռներում... Ասորեստանի արքան Բաբելոնից, Քութից, Այալից, Եմաթից ու Սեփփարուփից մարդկանց էր բերել տուել եւ իսրայէլացիների փոխարէն բնակեցրել Սամարիայի քաղաքներում: Նրանք ժառանգել էին Սամարիան ու բնակուել նրա քաղաքներում»: Իսրայելցիների մասին պատմությունը հայտնի է նաեւ Դուր-Շարուքինի թագավորական պալատի պատերին արված գրություններից:

Հստ ասորական բանավոր ավանդությունների՝ Հիսուս Քրիստոսը եւ նրա բոլոր առաքյալները, բացառությամբ Հուդա Իսկարիովտացու, ասորական այն գաղութաբնակների սերունդներն էին, ովքեր բնակեցրել էին «Սամարիայի քաղաքները», այսինքն՝ հին Իսրայելը: Եւ Հիսուսը սկսեց պայքարել հրեա քահանաների եւ կառավարիչների դեմ, քանի որ նրանք ամեն կերպ նվաստացնում էին ասորիներին: Այս պայքարից էլ ծնվեց կրոնական նոր ուսմունքը՝ իր ժամանակի հեղափոխական գաղափարախոսությունը:

Այն, ինչ հեթանոս ասորիները գործում էին հարեւան ժողովուրդների նկատմամբ, դարեր անց ստիպված էին իրենց վրա զգալ քրիստոնյա ասորիները: Նրանք սպանվում էին, քշվում էին ստրկության, ավերվում էին նրանց եկեղեցիներն ու վանքերը, նրանց քաղաքներն ու գյուղերը բնակեցվում էին ոչ քրիստոնյա ժողովուրդներով:

Այդուհանդերձ, 20-րդ դարի սկզբին ասորիները դեռ շարունակում էին ապրել այն հողերում, որոնցում հառնած էին նրանց հինավուրց եկեղեցիներն ու վանքերը՝ Նինվեի հարթավայր, Թուր Աբդին սարահարթ եւ Դամասկոսից հյուսիս ընկած մի շարք շրջաններ (ժամանակակից Սիրիա): Հիշատակված շրջանները նշյալ ժամանակահատվածում Օսմանյան կայսրության մաս էին: Ինչպես մահմեդական կայսրության մյուս քրիստոնյա ժողովուրդները, ասորիները եւս Ռուսաստանից օգնության հույս ունեին:

ԺԹ. դարում ռուսական բանակը Բալկաններում կռվում էր թուրքերի դեմ՝ պաշտպանելով տեղի քրիստոնյաների՝ սերբերի, բուլղարների, չեռնոգորացիների եւ հուլյների շահերը: Կովկասում ռուսները կարողացան հետ գրավել վրացիներով եւ հայերով բնակեցված շրջանների մի մասը: Երբ սկսվեց Առաջին աշխարհամարտը, ասորիները հրաժարվեցին համալրել Ռուսական կայսրության դեմ կռվող թուրքական բանակի շարքերը:

Թուրքական իշխանություններին առավել համառ ընդդիմանում էին Արեւելքի ասորական եկեղեցու հետեւորդները, որոնք ապրում էին Թուր Աբդին սարահարթից արեւելք՝ Հաքարի լեռնային տեղանքում: Դժվարամատչելիության շնորհիվ նրանց տարածքը փաստացի աստվածապետական ինքնավարություն էր. ինքնավարությունը ղեկավարում էր նրանց պատրիարքը՝ Մար-Շիմուն Բենիամինը, որը Քոչանիս գյուղում ապրած 21-րդ պատրիարքն էր:

Թուրքական իշխանությունները ասորիներին մեղադրեցին հայրենիքի դավաճանության մեջ (նրանք նկատի ունեին Օսմանյան կայսրությունը, որտեղ քրիստոնյաներն ապրում էին «երկրորդ կարգի» մարդկանց իրավունքներով): Սկսվեց խաղաղ ասորի բնակչության կոտորածը. թուրք զինվորներին ակտիվորեն օգնում էին քոչվոր սուննի քրդերը: Առաջինը հարվածի տակ հայտնվեցին նրանք, ում հասնելն ամենահեշտն էր՝ Թուր Աբդինի սարահարթի քաղաքներում եւ գյուղերում ապրող ասորիները: Զուգահեռաբար Օսմանյան կայսրությունում տեղի էր ունենում հայերի եւ հուլյների ցեղասպանությունը: Ամենադաժան դահիճները քրդերն էին. սպանելուց առաջ նրանք անհագուրդ խոշտանգում էին քրիստոնյաներին: Նաեւ քանդում էին եկեղեցիներն ու վանքերը: Քրդերը ամայացած քաղաքներ եւ գյուղեր էին տեղափոխում իրենց ընտանիքները (ներկայիս Թուրքական Քուրդիստանի տարածքում մինչեւ Առաջին աշխարհամարտը բնակվել են հիմնականում ասորիներ եւ հայեր):

Արեւելքի ասորական եկեղեցու հետեւորդ լեռնական ասորիները հասցրել էին ինքնապաշտպանական ջոկատներ ձեւավորել: Թուրքերը կոչ արեցին կամավորականներին զինաթափվել՝ ձեռքալալելով Մար-Շիմուն պատրիարքի եղբորը՝ Հորմիզդին, որը ստվորում էր Ստամբուլում: Պատրիարքը պատասխանեց. «Իմ եղբայրը մեկն է, իսկ իմ ժողովուրդը՝ բազում, ուստի ես կնախընտրեմ կորցնել եղբորս, բայց պահպանել ժողովուրդս»: Հորմիզդին բերեցին Մոսուլ եւ մահապատժի ենթարկեցին՝ կախաղան բարձրացնելով:

Թուրքական բանակն ու քրդական ջոկատները գրոհում են Հաքարիի լեռնային գյուղերը: Ասորիները անվեհեր դիմադրում էին: Բայց քանակական ու զինական առավելությունը հակառակորդի կողմն էր: 1915 թվականի աշնանը ասորիները, Մար-Շիմունի գլխավորությամբ, անցնելով լեռնաշղթաներով, մտան Պարսկաստան՝ Ուրմիա քաղաք, որտեղ գտնվում էր ռուսական բանակը եւ ապրում էր ասորական համայնք:

Ռուսները Մար-Շիմունի կամավորականներից ստեղծեցին երկու գումարտակ: Այս գումարտակների հետ ռուս զինվորները վտանգավոր արշավանքների էին գնում թուրքերի թիկունքում: Գրող Վիկտոր Շկլովսկին, ով եղել է Ուրմիայում եւ շփվել ասորիների հետ, «Սենտիմենտալ ճանապարհորդություն» գրքում գրում է, որ Մար-Շիմունն անձամբ մասնակցել է արշավանքներին: Նա եւ իր եպիսկոպոսները մասնակցել են սվինամարտերին եւ գերիներ վերցրել:

Ուրմիա փախած ասորիներին Շկլովսկին բնութագրում է հետեւյալ կերպ. «Փախստական ասորիները ապրում էին, սոված էին մնում, թալանով էին զբաղվում՝ առաջացնելով պարսիկների սաստիկ ատելությունը: Կրում էին թաղիքե փոքր գլխարկներ, հագնում լայն շալվարներ, որոնք կարված էին բամբակյա փոքր կտորներից եւ կոճից վերեւ կապվում էին պարաններով, ասեղնագործ վերնաշապիկներ, այդպես շրջում էին շուկաներում: Կրոնը, որը միավորում էր ասորիներին, արդեն վաղուց կորցրել է ուժը եւ պահպանվել է միայն մահմեդականներին որպես քրիստոնյաներ հակադրվելու տեսքով»:

Մար-Շիմունը մեկնում է Թիֆլիս, որտեղ հանդիպում է Կովկասի փոխարքա Մեծ իշխան Նիկոլայ Նիկոլաեւիչի հետ: Մեծ իշխանը խոստանում է, որ համաշխարհային պատերազմի բարեհաջող ելքի դեպքում ասորիները կկարողանան ազգային ինքնավարություն ստեղծել Մոսուլի շրջանում: Ռուսաստանը կդառնա նրանց ինքնավարության երաշխավորը (այդպիսի փաստ արդեն արձանագրվել էր, 1911 թ. Զինաստանում հեղափոխության սկսվելուց հետո Ռուսաստանը դարձավ Զինաստանի հյուսիսում Մոնղոլիայի եւ Ուրյանխայի շրջանի հռչակված ինքնավարությունների երաշխավորը):

Հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Ուրմիայում գտնվող ռուսական բանակը որոշեց վերադառնալ Ռուսաստան: Մար-Շիմունի ասորիները եւ տեղի հայերը ռուսներին խնդրում էին երկու զնդերը թողնել որպես կորիզ, որի շուրջ կստեղծեին քրիստոնյաների ջոկատներ: Սակայն եր-

կու գունդ ասվածը այլևս գոյություն չունենք, բանակը փտում էր, կազմալուծվում, ջարդուփշուր անում շուկաները եւ ձանձրույթից սպանում շրջակա քրդերին:

Տուր Աբդինի սարահարթում շարունակվում էին դեռևս այդ տարածքում բնակվող ասորիների սպանությունները: Ասորիները փորձում էին դիմադրել, որոշ գյուղերում թուրքական զինված զորքերին եւ քրդական ավազակախմբերին բառացիորեն մերկ ձեռքերով էին հակահարված տալիս: Օսմանյան կայսրության փաստաթղթերում նույնիսկ խոսվում է այսպես կոչված «մսագործների գումարտակի» գոյության մասին՝ Զեդվեդ բեյի գլխավորությամբ, որի գործը անգն ոչ թուրք բնակչությանը վերացնելն էր: Նրանց, ում չէին սպանում, թուրքերը նետում էին համակենտրոնացման ճամբարներ: Դրանցից ամենահայտնիները տեղակայված էին այժմյան Սիրիայի տարածքում գտնվող Ռաս էլ Այն եւ Դեյր էլ Զոր գյուղերի մոտ: Երիտասարդ աղջիկներին քրդերը տանում էին իրենց համար՝ որպես ստրկուհիներ: «Արդյո՞ք այս ժողովուրդը կմեռնի» գրքում, որտեղ ի մի են բերված ասորիների ցեղասպանության վկայությունները, ներկայացվում է քաղդեական-կաթոլիկ ընտանիքից մի աղջնակի՝ Քարիմայի պատմությունը: Քրդերը սպանել էին նրա ծնողներին, երբ նա 10 տարեկան էր: Հաջորդ տարին նա իր տարեկից մյուս քաղդեացի աղջիկների հետ անցկացրել է Զեհրա քրդական գյուղում, որտեղ նրանց բռնաբարել են տեղի տղամարդիկ: Հաջորդ երեք տարին նա ստրկության մեջ է եղել Սիրիա նահանգի թուրքական մի ընտանիքում: Նրա տառապանքներն ավարտվել են Ստամբուլում ապրող հարազատներին գտնելուց հետո:

1918-ի հունվարին, երբ կազմալուծված դաշնակից բանակը հեռացավ Պարսկաստանից, ասորիները, որոնց հետ մնացել էին մի քանի ռուս սպաներ, մի քանի ամիս պաշտպանեցին Ուրմիան առաջխաղացող թուրքերից: 1918-ի մարտին քրդական խանը՝ կլաններից մեկի ղեկավարը՝ Իսմայիլ աղա Սիմկոն, առաջարկում է Մար-Շիմունին հաշտվել եւ համատեղ մարտնչել օսմանյան բանակի դեմ: Մար-Շիմունը գնում է բանակցելու նրա հետ: Զրույցից հետո, երբ պատրիարքը խորհրդականների, երկու ռուս սպաների եւ թիկնապահների հետ դուրս է գալիս տնից, տանիքներից քրդերը թիկունքից գնդակահարում են նրանց: Հրացանների համազարկերն ուղեկցվում են գնդացրային կրակահերթերով: Մար-Շիմունը զոհվում է:

Ասորա-հայկական աշխարհագրորդ շարունակում էր ղեկավարել գնդապետ Կոնդրատեւը: Չնայած թուրքերի դեմ մարտերում առանձին հաջողություններին՝ Պարսկաստանի հյուսիսում քրիստոնյաների համար իրավիճակը հետզհետե վատանում էր: Թուրքերն արդեն մտել էին նախկին Ռուսական կայսրության կովկասյան շրջաններ: Ասորիներն ու հայերը պետք է ուժեղ դաշնակից փնտրեին: Ուստի նրանք որոշում են դիմել Բաղդադին, որն անգլիացիների հովանու ներքո էր:

Ուրմիայից դուրս է գալիս 250 հազար մարդ: Նրանց ծանր անցումը Պարսկաստանից Իրաք վայրի լեռնային տեղանքով Առաջին համաշխարհային պատերազմի ամենաողբերգական դրվագներից է: «Ճանապարհ չկար, իսկ շարժվել պետք էր թուրքական ճակատի երկայնքով կամ, եթե ավելի ճշգրիտ ասենք, թուրքական ու քրդական լեռների կողքով», — «Սենտիմենտալ ճանապարհորդություն» գրքում ողջ մնացած ասորիներից մեկի՝ Ղազար Զերվանդովի պատմածն է վերապատմում Շկլովսկին:—Շուրջբոլորը թուրքեր էին, եւ քրդեր, եւ պարսիկներ, մահմեդականների ծփացող ծով, եւ կրակոցներ քարերի հետեւից, եւ կռիվներ կիրճերում ժայռերի միջեւ, որոնցում արագահոս քարքարոտ գետակներ էին, եւ ժայռերից կախված քարեր, եւ ժայռեր, ժայռեր, պարսկական ժայռեր, ինչպես քարե ալիքներով սաստիկ ծփացող քարե ծով ... դուրս եկանք կիրճերից եւ քայլեցինք լեռներով: Զուր չկար: Տասներկու օր ձյուն էինք ուտում: Զիերը գայթում էին: Այդ ժամանակ ձիերը խլում էինք ծեր տղամարդկանցից եւ հանձնում երիտասարդներին: Պետք էր պահպանել ոչ թե անձանց, այլ ժողովրդին: Հետո թողեցինք ծեր կանանց: Ապա՝ լքեցինք մանուկներին: Մեկամսյա արշավից հետո հասանք բաղդադա-անգլիական հող: Եվ այդ օրը երկու հարյուր երեք հազար հոգի էինք»:

1915–1918 թվականներին Օսմանյան կայսրությունում ցեղասպանության զոհ դարձավ առնվազն 500 հազար ասորի: Ասորական հարյուրավոր գյուղեր եւ տասնյակ քաղաքներ ամայացան Թուր Աբդինի սարահարթում: Նրանք, ովքեր ողջ մնացին, փախան նախկին Ռուսական կայսրության տարածք՝ բնակություն հաստատելով Վրաստանում, Հայաստանում, Մոսկվայում եւ Պետրոգրադում, կամ Իրաք եւ Սիրիա՝ անգլիացիների եւ ֆրանսիացիների պաշտպանության ներքո:

Անգլիացիներն ու ֆրանսիացիները ասորիներին ինքնավարություն խոստացան Առաջին համաշխարհային պատերազմի արդյունքներով:

հաբեցին: Ասորիները հատուկ իրավունքներ չստացան ո՛չ անգլիացիների կողմից գրավված Իրաքում, ո՛չ էլ ֆրանսիական պրոտեկտորատում՝ Սիրիայում: Մուստաֆա Քեմալի՝ Աթաթուրքի (թուրքերի հայր) երիտասարդ թուրքական հանրապետությունը անթաքույց ազգայնամոլական քաղաքականություն էր վարում: Փախստական ասորիները որեւէ հնարավորություն չունեին վերադառնալու Թուր Աբդինի սարահարթ: Նրանք, ովքեր փորձում էին վերադառնալ, վտարվում էին: Թուրքիայի տարածքում ողջ մնացած ասորիներին թուրք ազգայնականները հայտարարեցին «սեմական թուրքեր»: Ոչ մի կրթություն ազգային լեզվով, ոչ մի մշակութային ինքնավարություն, ոչ մի ինքնավարություն ազգային փոքրամասնությունների համար. Աթաթուրքը պետություն էր ստեղծել բացառապես թուրքերի համար:

Ասորիների հաջորդ զանգվածային սպանությունը տեղի ունեցավ անգլիական օգուժի աջակցությամբ: 1933 թվականի օգոստոսի սկզբին Իրաքի հյուսիսում ասորի պարտիզանները հարձակվեցին իրաքյան բանակի վրա: Ավերվեց իրաքցիների զորամասը, զոհվեց 33 զինվոր: Պարտիզաններն անցան Տիգրիս գետը եւ թաքնվեցին Սիրիայում:

Անվանապես Իրաքը թագավորություն էր, ուներ ինքնուրույն պետությանը բնորոշ բաղադրիչներ՝ ներառյալ բանակը: Բայց փաստացի եւթարկվում էր Մեծ Բրիտանիային:

Իրաքյան բանակը քրդական ցեղերի եւ անգլիական օգուժի աջակցությամբ պատժիչ գործողություններ իրականացրեց թագավորության հյուսիսում գտնվող ասորական բնակավայրերում: Գործողությունը ղեկավարում էր էթնիկ քուրդ եւ միաժամանակ արաբ ազգայնական, գեներալ Բաքր Սիդկին: Օգոստոսի 7–16-ը իրաքյան բանակը զանգվածային մահապատիժներ իրագործեց Իրաքի հյուսիսում գտնվող Սիմել քաղաքում եւ ասորական գյուղերում: Ձերբակալվածներին տանում էին ամայի տարածք եւ գնդակահարում: «Ձտում» կատարվեց ասորական 60 գյուղերում: Հազարավոր տեղացի բնակիչներ ստիպված էին փախչել Սիրիա, որը գտնվում էր ֆրանսիացիների իշխանության տակ: Ընդհանուր առմամբ, 1933-ի օգոստոսին պատժիչ գործողության արդյունքում իրաքցի զինվորականների կողմից սպանվեցին երեք հազար քաղաքացիական անձ:

Ասորիների ցեղասպանության հաջորդ դրվագը առնչվում է «Իսլամական պետության» գրոհայինների հարձակմանը Իրաքի հյուսիսում 2014-ին:

Հունիսի 10-ին իրաքյան բանակն ու ոստիկանությունը՝ շուրջ 20 հազար մարդ, շտապ լքեցին Մոսուլը: Ինչպես ավելի ուշ հաստատեցին զինվորները իրաքյան լրատվամիջոցներին տված հարցազրույցում, իրենք այդպիսի «հրաման էին ստացել վերադաս հրամանատարությունից»: Նույն բանը ես ավելի ուշ լսել եմ Մոսուլի լրագրողներից, որոնք թողել էին քաղաքը եւ տեղափոխվել այլ շրջաններ. Բաղդադից նահանջի հրաման էր ստացվել: Մոսուլում եւ մոտակա ռազմակայաններում թողել էին տարատեսակ սպառազինություն, այդ թվում՝ ծանր զրահատեխնիկա, հրետանի, հրթիռային կայանքներ եւ գրոհային ուղղաթիռներ: Հենց միայն «Համվի» զրահամեքենաների քանակը առնվազն 2300 միավոր էր. դա հետագայում խոստովանեցին Իրաքի իշխանություններն ու նրանց ամերիկացի դաշնակիցները: Քաղաքն ու զենքը հայտնվեցին ԻՊ մի քանի հարյուր գրոհայինների ձեռքում: Այդ ժամանակ արմատականներն իրենց անվանում էին «Իրաքի եւ Լեւանտի իսլամական պետություն»: Նրանք «Իսլամական պետություն» (իսլիֆայություն) հռչակվեցին հենց Մոսուլում՝ հունիսի 29-ին ան-Նուրի մզկիթում:

Օգոստոսի առաջին օրերին ծայրահեղականները Մոսուլից շարժվեցին դեպի արեւմուտք եւ արեւելք: Արեւմուտքում նրանց թիրախը Շանգալ եզդիական ներգաղառն էր, Արեւելքում՝ Նինվեի հարթավայրի ասորական բնակավայրերը: Քրդական փեշմարգան, որն ապահովում էր երկու շրջանների անվտանգությունը, նահանջեց առանց կռվի: Շանգալում տեղի ունեցան եզդիների զանգվածային սպանություններ, զոհվեց առնվազն 5 հազար մարդ: Հազարավոր կանայք եւ երեխաներ հայտնվեցին ստրկության մեջ: Ասորիները հասցրեցին հեռանալ իրենց քաղաքներից՝ փախչելով Այնքավա, Դոհուկ, Սուլեյմանիա եւ Իրաքյան Քուրդիստանի այլ բնակավայրեր:

Նինվեի հարթավայրում ԻՊ զինյալներին չհաջողվեց գրավել միայն Ալկոշը: Տեղացիները զինվելով դիրքավորվեցին քաղաքի վերելք գտնվող լեռներում: Տեղի ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատարներից մեկի՝ Ռեհանի հետ ես շփվել եմ. նա դիպուկահար էր: Երիտասարդ էր, եթե չեմ սխալվում՝ 25 տարեկան էլ չկար, երբ ԻՊ-ը փորձեց հարձակվել Ալկոշի վրա: Լեռներից Նինվեի հարթավայրը ասես ձեռքի ափի մեջ լինի: Ծայրահեղականները առանց լուրջ կորուստների քաղաքին մոտենալու հնարավորություն չուներին: Ավելի քան երկու տարի առաջնագիծը Ալկոշից 15 կիլոմետր դեպի արեւմուտք էր:

ԻՊ արմատականները ոչնչացնում էին գրավված քրիստոնեական սրբավայրերը: Ընդ որում, դա նկարահանում էին եւ տեսանյութերը տեղագրում համացանցում: Նրանց կարծիքով՝ եկեղեցիներն ու վանքերն ավերելը «շիհադի» մի մասն է: Մար էլիա վանքը, որը կառուցվել է 595 թվականին, ահաբեկիչները հողին հավասարեցրին 2014-ի սեպտեմբերին: 2015-ի մարտի 19-ին նրանք պայթեցրին ս. Բեհնամի եւ ս. Սառայի դամբարանը, ավերեցին վանքը, որտեղ գտնվում էր դամբարանը: Մոսուլի կաթոլիկ եկեղեցին ավերվեց 2016 թվականի ապրիլի 24-ին: Ընդհանուր առմամբ, Իրաքում ոչնչացվեց, բանտերի, շտաբների կամ վարժանքների կենտրոնների վերածվեց առնվազն 45 եկեղեցի եւ վանք:

ԻՊ-ն ոչնչացրեց նաեւ պատմության հուշարձաններ: Մոսուլի թանգարանը թալանվեց: Նինվեի, Նեմրուծի, Աշշուրի եւ Դուր-Շարուքինի հնագույն ավերակները պայթեցվեցին: Արմատականները ոչնչացրին քաղաքակրթությունների հետքերը, որոնք գոյություն ունեին իսլամից առաջ, եւ որոնք գոյություն ունեին իսլամին զուգընթաց:

2015-ի փետրվարին ԻՊ գրոհայինները Սիրիայի հյուսիս-արեւելքում հարձակվեցին ասորիների վրա: Թեւ-Թամար քաղաքի մոտ գտնվող Հաբուր գետի երկայնքով խիտ տեղակայված են շուրջ 30 ասորական գյուղեր: Տեղի բնակիչների մեջ կան 1915–1918 թվականների ցեղասպանության ժամանակ Թուր Աբդինի սարահարթից փախուստի դիմածների ժառանգներ: Ոմանք 1933 թ. Իրաքում տեղի ունեցած կոտորածից մազապուրծ եղածների ժառանգներ են: Ահա այդ ասորիների վրա էլ հարձակվեցին արմատականները:

Հիշյալ տարվա մարտի սկզբին ես ժամանեցի Ղամիշլի: Ինձ հետաքրքրում էր Ռոժավայի ինքնավարությունը, որը Սիրիայի քրդերը դաշնակից ասորական եւ արաբական կազմակերպությունների հետ հռչակեցին Սիրիայի հյուսիսում: Այնուհետեւ ինքնավարությունը բաժանվեց երեք անկլավների (վարչատարածքների)՝ Աֆրին, Քոբանի եւ Զազիրա: Ղամիշլին Զազիրա երկրամասի ամենից խիտ բնակեցված քաղաքն էր: Ինձ հաջողվեց պայմանավորվել տեղի իշխանությունների հետ եւ մեկնել Թեւ Թամար, որտեղ մարտեր էին ընթանում: Հաջորդիվ, իմ հաղորդումն է այնտեղից:

Շարունակությամբ՝ հաջորդիվ